

UO‘K: 796.011.

SAPARBOYEV Mirzabek Shaykat o‘g‘li
katta o‘qituvchi, «Jismoniy tarbiya» kafedrası, Urganch davlat pedagogika instituti,
Urganch sh., O‘zbekiston
e-mail: mirzasaparboyev@gmail.com

QURBONBOYEV Xudayshukur Maqsudboy o‘g‘li
o‘qituvchi, «Jismoniy tarbiya» kafedrası, Urganch davlat pedagogika instituti, Ur-
ganch sh., O‘zbekiston
e-mail: kurbonboyevx@gmail.com

Taqriz asosida: Masharipov A.K., pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent,
«Jismoniy tarbiya» kafedrası, Urganch davlat pedagogika instituti

O‘SMIR YOSHDAGI SPORTCHI MAKTAB O‘QUVCHILARINING O‘ZINI O‘ZI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida tahsil olayotgan o‘smir sportchilarda o‘zini o‘zi tashkil etish komponentlarining rivojlanish darajasini baholash natijalari keltirilgan. Tadqiqotlar ushbu komponentlar rivojlanishining turli darajalarida (o‘rtacha, o‘rtachadan yuqori, o‘rtachadan past) qanday namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. So‘rovda qatnashgan o‘quvchi sportchilarning yarmi faqat o‘rta darajada o‘zini o‘zi tashkil etish ko‘nikmalariga ega ekanligi aniqlandi. Bu o‘quvchilarning ushbu toifasiga o‘zlarining o‘zini o‘zi tashkil etishlarini yaxshilash uchun maqsadli pedagogik ta’sir ko‘rsatish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi-sportchi, o‘zini o‘zi tashkil etish, rejalashtirilganlik, maqsadlilik, qat’iyatlilik, fiksatsiya, hozirgi holatga yo‘naltirilganlik, mustaqillik.

ОСОБЕННОСТИ САМООРГАНИЗАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ-СПОРТСМЕНОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация.

В данной статье представлены результаты оценки уровня развития компонентов самоорганизации у спортсменов-подростков, обучающихся в общеобразовательных школах. Проведенные исследования показали, как эти компоненты проявляются на различных уровнях сформированности (среднем, выше среднего, ниже среднего). Выявлено, что у половины опрошенных школьников-спортсменов навыки самоорганизации развиты лишь на среднем уровне. Это подчеркивает острую необходимость в целенаправленном педагогическом воздействии на данную категорию учащихся для улучшения их самоорганизации.

Ключевые слова: школьники-спортсмены, самоорганизация, планомерность, настойчивость, целеустремленность, фиксация, ориентация на настоящее, самостоятельность.

CHARACTERISTICS OF SELF-ORGANIZATION IN ADOLESCENT STUDENT-ATHLETES

Abstract

This article presents the results of an assessment of the development of self-organization components in adolescent student athletes studying in comprehensive schools. The conducted research demonstrated how these components manifest themselves at various levels of development (average, above average, below average). It was revealed that half of the student athletes surveyed had only an average level of self-organization skills. This underscores the urgent need for targeted pedagogical interventions for this category of students to improve their self-organization.

Key words: student athletes, self-organization, systematicity, persistence, determination, focus on the present, independence.

Pedagogikada o'zini o'zi tashkil etish – bu belgilangan maqsadlarga erishish uchun o'z harakatlarini mustaqil ravishda rejalashtirish, tashkil etish va sozlash jarayoni sifatida ta'riflanadi. O'zini o'zi tashkil etish qobiliyatlari murakkab, ko'p qirrali vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishda muhim rol o'ynaydi. Bu, ayniqsa, intensiv mashg'ulotlarni maktab ishlari bilan muvozanatlashtirishi kerak bo'lgan sportchilar uchun juda muhimdir [5].

Maktab o'quvchilarida o'zini o'zi tashkil etishga bag'ishlangan tadqiqotlar hajmi universitet talabalarida ushbu hodisani o'rganadigan tadqiqotlar sonidan ancha kam. Biroq, boshlang'ich sinf o'quvchilarida [7], o'rta sinf o'quvchilarida [2] va yuqori sinf o'quvchilarida [6] o'zini o'zi tashkil etishning rivojlanishini o'rganadigan ilmiy tadqiqotlar mavjud.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limda kasbiy tayyorgarlikda o'zini o'zi tashkil etish ko'pincha talabalarning akademik faoliyatini tashkil qilish vositasi sifatida qaraladi [1]. Shu bilan birga, maktab o'quvchilarida o'zini o'zi tashkil etishga bag'ishlangan tadqiqotlar asosan ichki jihatlarga qaratilgan. Ta'kidlanganidek, bu ichki jarayonlar nafaqat akademik fanlarni yaxshiroq o'zlashtirishga, balki o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi o'qitish kabi izlanayotgan shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga ham hissa qo'shadi [8].

Ushbu tadqiqotda pedagogik boshqaruv o'smirlarning o'zini o'zi tashkil etishini rivojlantirishning asosiy vositasi sifatida qo'llanilgan holda, aynan shu jihatlarga qaratilgan. Boshqarishning asosiy maqsadi o'quvchilarga ta'lim jarayonida subyekt sifatida harakat qilish imkonini beruvchi tashkiliy va pedagogik sharoitlarni yaratishdir. Asosiy e'tibor o'quvchilarning «muvaffaqiyatli vaziyat»ga erishishiga va tegishli o'qitish texnikasini rivojlantirishga qaratilgan. Biroq, bu yondashuv o'zini o'zi tashkil etishning tashqi jihatlari, masalan, mustaqil vaqtni boshqarishni hisobga olmaydi, bu esa o'smir sportchilarga nisbatan qo'llanilganda sezilarli kamchilik bo'lib, ularning faoliyati turli sohalarni birlashtirishni talab qiladi. Natijada, ushbu toifadagi o'quvchilar ichki va tashqi komponentlarni qamrab oluvchi har tomonlama o'zini o'zi tashkil etishni rivojlantirishni talab qiladi.

Ko'plab psixologik tadqiqotlar o'smirlik intellektual qobiliyatlar rivojlanishining yakunlanishini ta'kidlaydi. Bu yoshlarga ongli ravishda o'z dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini yaratishga, shuningdek, o'zlari haqidagi ma'lumotlarni tushunishni boshlashga imkon beradi. Shuning uchun, o'smirlarda o'zini o'zi tashkil etishni rivojlantirish uchun pedagogik usullardan foydalanish oqlangan va o'rinli [3].

Ushbu tadqiqotning **maqsadi** sportchi o'quvchilarning tarkibi va o'zini o'zi tashkil etish darajasining xususiyatlarini o'rganish, umumta'lim maktablarida ushbu jarayonni pedagogik qo'llab-quvvatlashni eng yaxshi tashkil etishni aniqlash edi.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi tadqiqot usullari qo'llanildi:

- adabiy manbalarni tizimli tahlil qilish;
- ta'lim faoliyatida o'zini o'zi tashkil etish darajasini empirik baholash.

O'smir sportchi o'quvchilarning o'zini o'zi tashkil etishining o'rnatilgan xususiyatlari ushbu jarayonni maqsadli takomillashtirish uchun zarur shartdir [5]. Bu o'quvchilarning o'zlarining faol ishtirokini ham, umumta'lim maktablari o'qituvchilarining pedagogik qo'llab-quvvatlashini tashkil qilishni ham talab qiladi.

Eksperimental tadqiqot bazasi Urganch shahridagi 29-sonli umumta'lim maktabi negizida tashkil etilgan bo'lib, uning doirasida sportga yo'naltirilgan 7-9-sinf o'quvchilari bilan ishlar olib borildi.

Ikkala guruhdagi barcha o'zini o'zi tashkil etish parametrlari «Faoliyatni o'zini o'zi tashkil etish bo'yicha so'rovnomasi» [3, 5] yordamida baholandi.

Jadvalga ko'ra, sportchi o'quvchi-yoshlarning aksariyati (50% dan ortiq) o'zini o'zi tashkil etishning o'rtacha darajasini, masalan, rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini, o'z faoliyatini tashkil qilish uchun tashqi resurslardan foydalanish qobiliyatini va rejalashtirilgan tuzilishga sodiqlikni namoyish etdilar. Shuni ta'kidlash kerakki, respondentlar guruhida (o'rta daraja) ushbu komponentlar ozgina rivojlangan (yarmidan ko'pi) respondentlarning ulushi mos ravishda 52,9%, 55,9% va 58,8% ni tashkil etdi.

Sport bilan shug'ullanadigan o'rta ta'lim maktab o'quvchilari orasida o'zini o'zi tashkil etish darajasi, (n=69)

T/r	Parametrlari	O'zini o'zi tashkil etish darajasi, (%)		
		O'rtachadan yuqori	O'rtacha	O'rtachadan past
1.	Rejalashtirilganlik	5,9	52,9	41,2
2.	Maqsadlilik	20,6	67,6	11,8
3.	Qat'iyatlilik	2,9	82,4	14,7
4.	Fiksatsiya	29,4	58,8	11,8
5.	Mustaqillik	14,7	55,9	29,4
6.	Hozirgi holatga yo'naltirilganlik	23,5	70,6	5,9

Xuddi shu guruhdagi boshqa o'quvchi-sportchilar qat'iyatlilik, hozirgi holatga yo'naltirilganlik kabi o'zini o'zi tashkil etish komponentlarining o'rtacha rivojlanish darajasida yuqori natijalarni (mos ravishda 67,6%, 70,6% va 82,4%) namoyish etdilar.

Respondentlarning aksariyat qismini tashkil etuvchi bu o'smirlar guruhi quyidagi xatti-harakatlar bilan tavsiflanadi:

– yosh sportchilar aniq rejalar tuzish va maqsadlariga erishish uchun ularni izchil amalga oshirishga o'rtacha moyillikni namoyish etadilar;

– vaqtlarini boshqarishda o'quvchilar tashqi vositalar (kundaliklar, rejalashtiruvchilar va boshqalar)ga va ichki o'zini o'zi tashkil etish resurslariga tayanadilar;

– bu guruhdagi o'quvchilar rejalashtirish va muloqotda yetarlicha moslashuvchanlikni namoyish etadilar, garchi ular hali ham va'dalarini bajarishga e'tibor qaratishsa ham;

– maqsadlarni aniq tasavvur qilish – o'smirlar nimaga intilayotganliklarini aniq tushunishadi va ularga erishish imkoniyatiga ega, hatto diqqatlarini ba'zan chalg'isa ham;

– vaqtni muvozanatli idrok etish – yosh sportchilar o'tmishni tushunish, hozirgi zamoni boshdan kechirish va kelajakni rejalashtirishni uyg'un ravishda birlashtira oladilar;

– o'quvchilar moslashuvchanlikni va diqqatni muhimroq vazifalarga yo'naltirish qobiliyatini saqlab qolgan holda, tashkilotchilik va harakat qilish qobiliyatini namoyish etadilar.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zini o'zi tashkil etishning muhim jihati bo'lgan rejalashtirish «o'rtachadan past» darajada baholangan respondentlarning katta qismida rivojlanmagan. Bu, ayniqsa, o'quvchi sportchilar orasida sezilarli bo'lib, bu ko'rsatkich 41,2% ni tashkil qiladi.

Umuman olganda, «o'rtachadan past» darajada o'zini o'zi tashkil etish yosh sportchilarning taxminan uchdan bir qismida namoyon bo'ladi. Biroq, o'zini o'zi tashkil etishning maqsadlilik, qat'iyatlilik va fikratsiya kabi komponentlari o'quvchilarning atigi kichik bir qismida yomon rivojlangan. O'zini o'zi tashkil etishning tarkibiy qismi sifatida «hozirgi yo'nalish»ning past darajasi o'quvchi-sportchilar orasida juda kam uchraydi.

Agar ushbu komponentlar uchun o'zini o'zi tashkil etish darajasi «o'rtachadan past» deb baholansa, bu quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

– rejalashtirish – o'quvchilar o'z ishlarini rejalashtirishda va rejalariga sodiq qolishda qiynaladilar;

– mustaqillik (tor ma'noda) – o'quvchilar kamdan kam hollarda vaqtni boshqarish vositalaridan foydalanadilar, bu ularning umumiy o'zini o'zi tashkil etishiga putur yetkazadi;

– qat'iyatlilik – o'quvchilar boshlagan vazifalarini bajarish uchun iroda kuchiga ega emaslar va osongina chalg'iydilar;

– maqsadlilik – o'quvchilar har doim ham o'z maqsadlarini aniq tushunmaydilar, aniq vazifalar qo'ymaydilar va ularga erishishga intilmaydilar;

– fikratsiya – bir tomondan, ular osongina moslashadi va yo'nalishlarni o'zgartiradilar, lekin boshqa tomondan, ular ishonchsiz va nomuvofiq bo'lib tuyulishi mumkin;

– hozirgi holatga yo'naltirilganlik – o'quvchilar o'tmish yoki kelajakni hozirgi lahzadan ko'ra ko'proq qadrlashadi.

Sportchi maktab o'quvchilarining o'zini o'zi tashkil etish komponentlarini «o'rtachadan past» va «o'rtachadan yuqori» darajalarga bo'lingan holda batafsil o'rganish ushbu toifalar o'rtasida

sezilarli nomutanosiblikni ko'rsatadi. Xususan, «tizimli» komponent uchun «o'rtachadan past» rivojlanish darajasiga ega o'quvchilarning ulushi «o'rtachadan yuqori» darajaga ega sportchilarning ulushidan sezilarli darajada oshadi (jadval).

«O'rtachadan yuqori» o'zini o'zi tashkil etish komponentlariga ega bo'lgan so'rovda qatnashgan o'quvchi-sportchilarning ulushini o'rganib chiqsak, ularning xususiyatlari quyidagicha ekanligini ko'ramiz:

– «fiksatsiya» (29,4%) – boshlagan ishlarini yakunlashga intiladigan tirishqoq va mas'uliyatli o'smirlar. Ba'zan ular rejalashtirish va munosabatlarni o'rnatishda moslashuvchanlikka ega emaslar;

– «hozirgi holatga yo'naltirilganlik» (23,5%) – bu o'smirlar hozirgi voqealar va tajribalarga e'tibor qaratishadi, «hozir va shu yerda» ular uchun muhim;

– «maqsadlilik» (20,6%) – ular o'z maqsadlarini aniq bilishadi va ularga qat'iyat bilan intilishadi;

– «mustaqillik (o'zini o'zi tashkil etishning tashqi vositalariga tayanish)» (14,7%) – o'zini o'zi tashkil etish darajasi yuqori bo'lgan, rejalashtirishda kundaliklar, rejalashtiruvchilar va vaqtni byudjetlashtirish usullaridan faol foydalanadigan sportchilar;

– «rejalashtirilganlik» (5,9%) – bu o'quvchilar maqsadlariga erishishda izchil va rivojlangan taktik rejalashtirish ko'nikmalariga ega;

– «qat'iyatlilik» (2,9%) – irodali va uyushgan o'smirlar, o'z xatti-harakatlarini boshqarish va boshlagan ishlarini yakunlash uchun iroda

kuchidan foydalanishga qodir.

Shunday qilib, yosh maktab sportchilarining aksariyati o'zini o'zi tashkil etishning sust rivojlanganligini namoyish etadi. Respondentlarning atigi kichik bir qismi o'zini o'zi tashkil etishning barcha jabhalarida yuqori rivojlanish darajasini namoyish etdi. Biroq, o'smirlarning taxminan to'rt dan bir qismi o'z faoliyatini tuzishda yaxshi va joriy vazifalarga e'tibor qaratadi. Bu ularning mehnatsevarligi va mas'uliyatini, shuningdek, ishlarni oxirigacha bajarish istagini ko'rsatadi. Biroq, bu e'tibor rejalashtirish va munosabatlarni o'rnatishda moslashuvchanlikning yo'qligini, shuningdek, uzoq muddatli istiqbollarni hisobiga hozirgi zamonga e'tibor qaratish tendensiyasini ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'ralgan sportchi o'quvchilarning atigi 20% o'zlarining rejalashtirish darajasini «o'rtachadan yuqori» deb baholagan. Bundan tashqari, samarali o'zini o'zi tashkil etishning asosiy elementi bo'lgan maqsadga yo'naltirilganlik va tashqi qo'llab-quvvatlash vositalari (kundaliklar, hisobotlar va boshqalar) yordamida namoyon bo'lgan o'zini o'zi tashkil etishning o'zi ham o'quvchilarning beshdan bir qismidan ko'prog'ida «o'rtachadan yuqori» darajaga yetmaydi. Bu umumta'lim maktablarida tahsil olayotgan o'smir sportchilarda o'zini o'zi tashkil etish ko'nikmalarini maqsadli rivojlantirish va ularga tegishli pedagogik yordam ko'rsatish zarurligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar

1. Айдаров Р.А. Педагогическое сопровождение физического саморазвития студентов технического вуза в процессе профессиональной подготовки. // Дисс.... канд.пед.наук. Ульяновск, 2021. - 253 с.
2. Бритвин П.В. Педагогические условия совершенствования самоорганизации старшеклассников. // Автореф. дисс.... канд. пед. наук. Нижний Новгород, 2008. - 24 с.
3. Мочалова М.С., Никитина Е.Д. Особенности самоорганизации школьников-спортсменов подросткового возраста. // Вестник спортивной науки, 2020, №3, С 27-30.
4. Наумова Е.М. Формирование личной организованности подростков в физкультурно-спортивной деятельности. // Дисс.... канд. пед. наук. Ярославль, 2017. - 215 с.
5. Низамова Ч.И. Развитие навыков самоорганизации студентов с применением технологии тайм-менеджмента. // Учебное пособие. Казань, Школа. 2021. – 250 с.
6. Сивашинская Е.Ф. Педагогика современной школы. // Курс лекций для студентов педагогических специальностей вузов. Минск, Эксперспектива, 2009. - 212 с.
7. Титаренко Н.Н. Формирование умений самоорганизации учебной деятельности у младших школьников. // Автореф. дисс.... канд. пед. наук. Челябинск, 2004. - 28 с.
8. Тришкина Т.Д. Дифференцированный подход к формированию активного отношения учащихся старших классов к физической культуре. // Дисс.... канд. пед. наук. Москва, 2009. - 125 с.